

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALAR BILAN ISHLASHDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Qurbonova Xurshidaxon Nishonboyevna

*O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligining
Farg‘ona shahar 1-sonli kar va zaif eshitadigan bolalar talim muassasasi o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kar va zaif eshituvchi bolalar bilan psixologik ishlar olib borishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilindi. Eshitish nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik xususiyatlari, kognitiv rivojlanishi, ijtimoiy-emosional shakllanishi va ularning jamiyatga moslashuvi masalalari ko‘rib chiqildi. Maqolada inklyuziv ta‘lim sharoitida defektologik va psixologik yordam ko‘rsatishning samarali usullari, oila a‘zolarining rolini oshirish yo‘llari hamda multidissiplinar yondashuv asosida kompleks rehabilitatsiya dasturlari yaratish zaruriyati asoslab berildi. Eshitish nuqsoni bo‘lgan bolalarning shaxsiy potentsialini ro‘yobga chiqarish uchun erta diagnostika, individual yondashuv va maxsus psixologik texnologiyalardan foydalanish muhimligi ta‘kidlandi.*

Kalit so‘zlar: *kar bolalar, zaif eshituvchilik, psixologik yondashuv, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, inklyuziv ta‘lim, defektologiya, rehabilitatsiya, emosional rivojlanish, multidissiplinar yondashuv.*

Abstract: *This article analyzes modern psychological approaches to working with deaf and hard of hearing children. The psychological characteristics, cognitive development, socio-emotional formation and social adaptation issues of children with hearing impairments were examined. The article substantiates effective methods of providing defectological and psychological assistance in inclusive education, ways to enhance the role of family members, and the necessity of creating comprehensive rehabilitation programs based on a multidisciplinary approach. The importance of early diagnosis, individual approach and the use of special psychological technologies for realizing the personal potential of children with hearing impairments was emphasized.*

Keywords: *deaf children, hearing impairment, psychological approach, cognitive development, social adaptation, inclusive education, defectology, rehabilitation, emotional development, multidisciplinary approach.*

Kirish

Eshitish nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan psixologik ishlar olib borish zamonaviy maxsus pedagogika va psixologiyaning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Dunyo bo‘yicha har 1000 chaqaloqdan 1-3 tasi turli darajadagi eshitish nuqsoni bilan tug‘iladi va bu ko‘rsatkich yildan-yilga ortib bormoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining ma‘lumotlariga ko‘ra, hozirgi kunda dunyoda 430 million kishida invalidlik darajasidagi eshitish muammosi mavjud va bu raqam 2050 yilga kelib 700 millionga yetishi kutilmoqda.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning psixologik rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular alohida yondashuv va maxsus psixologik yordam ko'rsatishni talab qiladi. Eshitish tahlili orqali olingan axborotning yo'qligi yoki cheklanishi bolaning nutq rivojlanishi, kognitiv faoliyati, ijtimoiy muloqoti va emosional-irodaviy sferasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ushbu bolalar bilan samarali ishlash uchun kompleks, multidissiplinar yondashuv zarur bo'lib, unda psixolog, defektolog, logoped, surdopedagog va oila a'zolarining hamkorligi muhim o'rin tutadi.

Hozirgi zamon ta'lim tizimida inklyuziv yondashuv keng qo'llanilmoqda, bu esa kar va zaif eshituvchi bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish imkonini beradi. Biroq, bu jarayon maxsus psixologik xizmatni, individual ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqishni va doimiy monitoring o'tkazishni talab qiladi. Zamonaviy psixologik yondashuvlar bolaning shaxsiy resurslarini aniqlash, ijobiy o'zini-o'zi his qilish shakllantirilishi va ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan.

Asosiy qism

Kar va zaif eshituvchi bolalarning psixologik xususiyatlari

Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik rivojlanishi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi zamonaviy tadqiqotlarda asoslab berildi. Birinchi navbatda, bu bolalarda sezgi faoliyatining o'zgarishi kuzatiladi - eshitish yo'li orqali axborot olish cheklanganligi sababli, vizual va taktil sezgi kanallariga yuklanish ortadi. Natijada, ko'rish va teginish tahlillari kompensator mexanizm sifatida faollashadi va rivojlanadi.

Kar bolalarda diqqatning o'ziga xos shakllari shakllanadi. Ular atrof-muhitni kuzatishda yuqori konsentratsiya qobiliyatini namoyon qiladilar, biroq diqqatni taqsimlash va uzoq muddat davomida bir narsaga qaratib turish qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Bu xususiyat ta'lim jarayonida maxsus metodlar qo'llashni talab qiladi - vizual materiallardan keng foydalanish, strukturlashtirilgan mashg'ulotlar o'tkazish va doimiy motivatsiya yaratish zarur.

Xotira jarayonlari ham o'ziga xos rivojlanadi. Zaif eshituvchi bolalarda eshitish xotirasining rivojlanmaganligi yoki zaif shakllanganligi kuzatiladi, ammo vizual va motor xotira turi yaxshi rivojlangan bo'ladi. Bu bolalar obrazli, ko'rgazmali materiallarni tez eslab qoladilar, harakatlar ketma-ketligini yaxshi o'zlashtiradilar. Shu sababli, ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik prinsipi birinchi o'ringa chiqadi.

Kognitiv rivojlanish va fikrlash jarayonlari

Kar va zaif eshituvchi bolalarning intellektual rivojlanishi potentsial jihatdan normal eshituvchi tengdoshlari bilan bir xil darajada bo'lishi mumkinligi zamonaviy defektologiya fanida isbotlandi. Biroq, eshitish nuqsoni tufayli kognitiv jarayonlarning o'ziga xos shakllarda rivojlanishi kuzatiladi. Fikrlash faoliyatining dastlabki bosqichlarida amaliy-harakatli fikrlash shakli ustunlik qiladi va uzoq vaqt saqlanib qoladi.

Obrazli fikrlash rivojlanishi ham sekinlashadi, chunki bu jarayon nutq bilan chambarchas bog'liq. Nutq rivojlanishining kechikishi yoki buzilishi mantiqiy fikrlashning shakllanishiga ham ta'sir qiladi. Shu sababli, maxsus pedagogik va psixologik yordamsiz, kar bolalarda abstrakt fikrlashning rivojlanishi sezilarli qiyinchiliklarga duch keladi.

Ijtimoiy-emosional rivojlanish va muloqot

Eshitish nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy-emosional rivojlanishi maxsus e‘tibor talab qiladigan soha hisoblanadi. Muloqot cheklanishi tufayli bu bolalarda emosional tajriba to‘planishi sekinlashadi, boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini tushunish qiyinlashadi. Natijada, empatiya va ijtimoiy-emosional intellekt rivojlanishi kechikishi mumkin.

Kar bolalarda o‘zini-o‘zi idrok etish va o‘z-o‘zini baholash tizimi ham o‘ziga xos shakllanadi. Muloqot qiyinchiliklari va ijtimoiy tajriba cheklanishi sababli, bu bolalarda past o‘z-o‘zini baholash, noaniqlik hissi, ijtimoiy izolyatsiya tuyg‘usi paydo bo‘lishi xavfi mavjud. Psixologik yordam ko‘rsatishda ushbu xususiyatlarni hisobga olish va bolaning ijobiy o‘zini-o‘zi idrok etishini qo‘llab-quvvatlash zarur.

Muloqot vositalari masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy yondashuvda bilingual yoki multimodal muloqot tizimi tavsiya qilinadi - bu imo-ishora tili, og‘zaki nutq, labdan o‘qish va yozma muloqotni birlashtiradi. Har bir bola uchun eng samarali muloqot kanallari aniqlanadi va rivojlantiriladi.

Oila psixologiyasi va ota-onalar bilan ishlar

Kar yoki zaif eshituvchi bolaning oilada paydo bo‘lishi butun oila tizimi uchun jiddiy sinov hisoblanadi. Ko‘pgina ota-onalar dastlabki bosqichda shok holati, inkor, g‘azab, aybdorlik va depressiya bosqichlaridan o‘tadilar. Psixologik yordam ko‘rsatishda oila a‘zolarining emosional holatini stabillashtirish, voqelikni qabul qilishga yordam berish va konstruktiv munosabatni shakllantirishga e‘tibor qaratiladi.

Oila a‘zolarini bolaning rivojlanish jarayoniga faol jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar birinchi va eng muhim ta‘lim beruvchilar, rehabilitatsiya jarayonining asosiy ishtirokchilari sifatida qaraladi. Ularga bolaning psixologik xususiyatlari, muloqot usullari, rivojlantiruvchi o‘yinlar va mashqlar bo‘yicha maxsus treninglar o‘tkaziladi.

Inklyuziv ta‘lim muhitida psixologik yordam

Inklyuziv ta‘lim tizimida kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlash alohida yondashuvni talab qiladi. Umumiy ta‘lim muhitiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun bir qator psixologik shartlar yaratilishi zarur. Birinchidan, bolaning individual psixologik xususiyatlari, o‘qish uslubi va muloqot imkoniyatlari to‘liq baholanishi kerak.

Individual ta‘lim yo‘nalishi ishlab chiqilishida psixolog muhim rol o‘ynaydi. Bu hujjatda bolaning kuchli tomonlari, qiyinchiliklari, maxsus ehtiyojlari va rivojlantirish yo‘nalishlari aniqlanadi. Psixologik monitoring muntazam o‘tkaziladi va natijalariga ko‘ra korrekcirovka qilinadi.

Inklyuziv sinfda kar bolaga qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash kerak bo‘ladi. Bu maxsus texnik vositalar (eshitish apparatlari, FM-tizim, induktiv ilgaklar), vizual qo‘llab-quvvatlash materiallari, surdotarjimon xizmatlari va pedagogik yordamchining ishtirokini o‘z ichiga oladi. Psixolog ushbu qo‘llab-quvvatlash choralarining samaradorligini baholaydi va takomillashtirishga yordam beradi.

Multidissiplinar yondashuv va kompleks rehabilitatsiya

Zamonaviy psixologik yondashuvda kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda multidissiplinar jamoa tuziladi. Bu jamoaga psixolog, defektolog, surdopedagog, logoped,

audiolog, ijtimoiy pedagog va tibbiy mutaxassislar kiradi. Har bir mutaxassis o‘z sohasida diagnostika o‘tkazadi va korreksion-rivojlantirish ishlarini amalga oshiradi.

Psixolog jamoada koordinator va integrator rolini o‘ynaydi. U bolaning umumiy psixologik holatini baholaydi, boshqa mutaxassislar bilan axborot almashinuvini ta‘minlaydi va yagona reabilitatsiya strategiyasini ishlab chiqishda ishtirok etadi. Muntazam konsiliomlar o‘tkaziladi, ularda bolaning rivojlanish dinamikasi muhokama qilinadi va keyingi bosqich rejalashtiriladi.

Kompleks reabilitatsiya dasturi bolaning barcha rivojlanish sohaslarini qamrab oladi: fizik, kognitiv, nutqiy, ijtimoiy-emosional va shaxsiy. Har bir soha uchun aniq maqsadlar qo‘yiladi, usullar tanlanadi va monitoring mezonlari belgilanadi. Psixologik komponent butun reabilitatsiya jarayonining asosi hisoblanadi.

Zamonaviy psixologik texnologiyalar va usullar

Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda turli psixologik texnologiyalardan foydalaniladi. O‘yin terapiyasi eng samarali usullardan biri hisoblanadi, chunki o‘yin bolaning tabiiy faoliyat shakli bo‘lib, unda emosional ifodalash, muloqot ko‘nikmalari va ijtimoiy tajriba to‘planadi. Maxsus o‘yinlar orqali bolada ijobiy o‘zini-o‘zi idrok etish, stressga qarshilik va moslashuvchanlik rivojlantiriladi.

Art-terapiya ham keng qo‘llaniladi - rasm chizish, haykalchlik, musiqa (vibratsiya orqali), harakatli terapiya usullari orqali bolaning ichki dunyosini o‘rganish va emosional holatni normallashtirish imkoniyati yaratiladi. Bu usullar verbal muloqot qiyinchiliklarini bartaraf qilishga yordam beradi.

Xulosa

Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan psixologik ishlar olib borish kompleks, ko‘p qirrali va uzoq muddatli jarayon hisoblanadi. Zamonaviy psixologik yondashuvlar bolaning shaxsiy potentsialini maksimal darajada ro‘yobga chiqarish, ijtimoiy integratsiyani ta‘minlash va sifatli hayot kechirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan.

Maqolada tahlil qilingan nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon berdi:

Birinchidan, kar va zaif eshituvchi bolalarning psixologik rivojlanishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, maxsus psixologik yordam ko‘rsatishni talab qiladi. Erta diagnostika va dastlabki bosqichda boshlangan psixologik intervensiyadir samaradorligi yuqori bo‘ladi.

Ikkinchidan, multidissiplinar yondashuv va turli mutaxassislarning hamkorligi zarurdir. Psixolog, defektolog, surdopedagog, logoped va tibbiy mutaxassislarning birgalikdagi ishi kompleks reabilitatsiya natijalarini sezilarli yaxshilaydi.

Uchinchidan, oila a‘zolarining faol ishtiroki bolaning rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ota-onalarni psixologik qo‘llab-quvvatlash, ularga maxsus bilimlar berish va oilaviy resurslarni safarbar qilish reabilitatsiya jarayonining muhim qismi hisoblanadi.

To‘rtinchidan, inklyuziv ta‘lim muhitida kar bolalarning muvaffaqiyati uchun maxsus psixologik shartlar yaratilishi va doimiy qo‘llab-quvvatlash ta‘minlanishi zarur. Individual

yondashuv, moslashtirilgan ta'lim dasturlari va texnik-metodologik ta'minot muhim ahamiyatga ega.

Beshinchidan, zamonaviy psixologik texnologiyalar va raqamli vositalar kar Kelajakda kar va zaif eshituvchi bolalar bilan psixologik ishlarni yanada takomillashtirishda quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berish maqsadga muvofiq: erta intervensiya dasturlarini kengaytirish, telepsixologiya xizmatlarini rivojlantirish, sun'iy intellekt va virtual reallik texnologiyalaridan foydalanish, o'zbek tilidagi maxsus metodologik materiallar bazasini yaratish va mahalliy sharoitga moslashtirilgan rehabilitatsiya modellarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Akhmetova D.Z., Nigmatov Z.G. Pedagogika va psixologiya: nazariya va amaliyot. - Toshkent: Fan, 2021. - 154-167-betlar.
2. Abdullayeva Sh.A. Maxsus pedagogika asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 2022. - 89-102-betlar.
3. Bazarova M.K. Inklyuziv ta'limda psixologik yordam ko'rsatish. - Toshkent: Turon-Iqbol, 2023. - 45-58-betlar.
4. Valiyev R.S. Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarning kognitiv rivojlanishi. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. - 78-91-betlar.
5. Dehqonov F.R., Saidova Z.N. Defektologiya va korreksion pedagogika. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. - 112-128-betlar.
6. Ibragimova N.M. Oila psixologiyasi va maxsus ehtiyojli bolalar. - Toshkent: Ma'naviyat, 2023. - 67-79-betlar.
7. Karimova L.A. Zamonaviy maxsus ta'lim texnologiyalari. - Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2022. - 134-149-betlar.
8. Mirzayeva G.U. Kar bolalar psixologiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2021. - 201-218-betlar.
9. Normatov U.B., Xasanova M.R. Erta intervensiya: nazariya va amaliyot. - Andijon: AnDU, 2023. - 56-72-betlar.
10. Rahmonov A.A. Inklyuziv muhitda ijtimoiy moslashuv. - Namangan: NamDU nashriyoti, 2022. - 88-103-betlar.
11. Sultonova D.I. Multidissiplinar yondashuv asosida rehabilitatsiya. - Farg'ona: FarDU, 2021. - 145-159-betlar.
12. Tursunov K.Sh. Maxsus psixologiya nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent: Extremum-Press, 2022. - 167-184-betlar.
13. Usmanova F.B. Surdopsixologiya asoslari. - Qarshi: QarDU nashriyoti, 2023. - 92-108-betlar.
14. Xoliqov A.A., Mahmudova N.M. Bolalar psixologiyasi. - Toshkent: Sharq, 2021. - 234-251-betlar.
15. Yusupova Z.K. Raqamli texnologiyalar va maxsus ta'lim. - Jizzax: JDPI, 2022. - 78-94-betlar.